

מעבר למקרה: איך קוראים את מעשה הבריה?

הפרקים הראשונים של ספר בראשית ידועים במקורות חז"ל כ'מעשה בראשית'. העיון בהם היה חלק של תורת-סוד בלתי כתובה שעברה ממורה לתלמיד. מתוך הרמזים ששרדו, אנו יכולים לשער שהייתה זאת מסורת מיסטית של 'סתרי תורה' שהשפיעה בצורה מכרעת על התפתחות ה'קבלה'.

בימינו, העיון בפרשת בראשית מוביל אותנו, לא למיסטיקה אלא לסוגיית דת ומדע. שתי אפשרויות ברורות, ללא קונפליקטים, פתוחות בפנינו. האחת היא גישתם של המבטלים את האמונה שהעולם נברא על ידי הא-ל המצוי מעבר לו, ובמקום זה מעלים ספקולציות הנושאות לשווא את שם המדע. אפופים יוהרה בטוחים הם שסודות ההיסטוריה הקוסמית ויצירת החיים נגלו לפנייהם. האפשרות האחרת היא גישת ה'פונדמנטליסטים', הדבקים בפשט המילולי של הכתוב וסוגרים את עצמם בפני התיאוריות המדעיות בתחום זה. לפני שנים לא רבות הם החרימו מוצרי חלב שנשאו על מכסיהם תמונות דינוזאורים, מבלי להרגיש שבספרייתם, בספרי המשניות, בסדר נזיקין, נדפס באותיות רש"י 'דרוש אור החיים' שנכתב על ידי בעל 'תפארת ישראל' הגאון המופלא ר' ישראל ליפשיץ (1782-1880) ובו דיון על הדינוזאורים: "וכן מצאו גם בריאה אבניית שקראוה איגיואנאדאן שגבהה ט"ו רגל וארכה עד צ' רגל ומתוך תכונת אבריה שפטו התוכניים שמאכלה רק חציר היה, ועוד מין חיה אחרת מצאו שקראוה מעגאלאזוירוס... חיה טורפת אוכלת בשר". בתווך מצויים רבים מאתנו, אזרחי שני העולמות, לומדי תורה וחניכי העולם המדעי גם יחד, המתמודדים עם הקונפליקט החריף שבין הגישות. כיצד עלינו לתפוס את 'מעשה בראשית'? כיצד עלינו להתייחס לחידות העקרוניות עליהן מדברת הפרשה: הופעת העולם, החיים, האדם והשפה. האם הדת מסוגלת להסכים עם תורה האבולוציה? האם המדע מסוגל לשמוע את דבר הא-להים הבורא, "שֶׁאָמַר וַהֲיָה הָעוֹלָם"?

על התשובות שונות שנתנו לשאלות אלו עמדתי במקומות אחרים. כאן רוצה אני להתמקד בגישתו של הראי"ה קוק, כפי שבוטאה באיגרותיו. הרב קוק כותב על עצם הקונפליקט (אגרת קל"ד, ח"א עמ' קסד): "זהו כלל גדול במלחמת הדעות, שכל דעה הבאה לסתור איזה דבר מן התורה, צריכים אנו בתחילה לא דווקא לסתור אותה, כי אם לבנות את ארמון התורה ממעל לה, ובזה הננו מתרוממים על ידה, ובעבור ההתרוממות הזאת הדעות מתגלות". כדי להבין את טענתו, נתאר את עצמנו טסים מעל לרשת כבישים ביום בו הראות קשה, כשאנו רואים בצורה מטושטשת הצטלבות בין שני כבישים בהם נוסעות מכוניות. אנו משוכנעים שהמכוניות עומדות להתנגש בצומת, אלא שאנו טועים, היות ואין אנו מבחינים שהמכוניות נעות לעבר הצומת בשני מפלסים שונים. הדת והמדע שייכים לשני מפלסים שונים, ההתנגשות לא חייבת להתקיים.

בין פונדמנטליסטים לספקולנטים

אכן ההתנגשות מתרחשת, כאשר אחת המכוניות עוברת למסלול אחר, דהיינו כאשר אנשי הדת קוראים את הטקסט בצורה פשטנית, או כאשר המדענים מעלים ספקולציות ומכריזים עליהן כאמיתות מבוססות. אנו חייבים לקרוא את הטקסט המקראי בגישה "לא פונדמנטליסטית", כפי שקובע הראי"ה באגרת אחרת (צ"א, ח"א עמ' קה): "והתורה ודאי סתמה במעשה בראשית, ודברה ברמיזות ומשלים, שהרי הכל יודעים שמעשה בראשית הם מכלל סתרי תורה, ואם היו כל הדברים רק פשוטם איזה סתר יש כאן". והראי"ה מצטט את המדרש אליו התייחסו כבר הרמב"ם והרמב"ן (בתי מדרשות תש"ס, א, עמ' רנד): "להגיד כוח מעשה בראשית לבריות ולהודיעם אי אפשר, אלא שסתם הכתוב". פסוקי פרשת הבריאה מכילים בתוכם לא תיאוריות מדעיות, ואף לא את הפשט כבר למדנו בגן הילדים, אלא מסרים אמוניים ומוסריים ואף את המסורת הסודית המיסטית.

אכן, אסור לנו לדבוק בפשט המילולי של הכתוב, אך מצד שני, כדברי הראי"ה, אסור לנו ליפול שולל אחרי תיאוריות שאינן אלא השערות התלויות בשערה: "אין שום סתירה לשום דבר מן התורה מכל דעה מחקרית שבעולם כלל, אלא שאין אנחנו צריכים לקבל השערות [כאלו הן היו תיאוריות מוכחות] וודאיות, אפילו יהיו מוסכמות הרבה, כי הן כציץ נובל, שעוד מעט יתפתחו יותר כלי הדרישה, ותהיינה כל ההשערות החדשות ללעג ולקלס, וכל החכמות הנעלות שבימינו לקטנות המוח, ודבר א-להינו יקום לעולם, כי הַהָרִים יִמוּשׁוּ וְהַגְּבָעוֹת תִּמְוָטְיָנָה וְחִסְדֵי מֵאֲתָדֶּךָ לֹא יִמוּשׁ וּבְרִית שְׁלוֹמִי לֹא תִּמְוָט... (ישעיה נד, י).

הראי"ה מביא לנו דוגמה לתמונת שני המסלולים והחובה לתחום תחומים, כשהוא מתבסס על דברי הרמב"ם במורה נבוכים (ח"ב, מח): "כי יסוד הכל הוא מה שאנחנו מלמדים בעולם, שהכל פועל ד', והאמצעיים, רבים או מועטים, לרבבי-רבבות, הם הכל מעשי ד', שלא חיסר מעולמו כלום..." המדע מתייחס לסיבות ה"אמצעיות" לחוקיות הפועלת בעולם. התורה, לעומת זאת, מתייחסת לסיבה הראשונה המצויה מעבר לעולם, ולתכלית הבריאה, עד כמה שאנו מסוגלים להבין זאת. המדע חוקר את ה'איך', התורה את ה'למה' האחרון. מכאן המפתח לקריאת הטקסטים: "לפעמים אנו אומרים בדרך דילוג 'ויצַר ה''', 'ויעש אֱ-לֹהִים', כמו שאנו אומרים על שלמה (מלכים א ו, א) 'ויבֵּן הַבַּיִת לַה'', ואין אומרים ששלמה ציווה לשרים והשרים להנמוכים מהם, והם להאדריכלים והאדריכלים לאומנים והאומנים לעושי המלאכה הפשוטים, מפני שהוא דרך ידוע, וגם איננו עקרי".

כדי להסביר את הבעיה ארשה לעצמי לספר מעשה שלא היה – שכך היה. מדען צעיר ומבריק הועסק כחוקר באחת מחברות הביטוח החשובות. משימתו הראשונה הייתה קשורה בשריפה "חשודה", שפרצה במפעל גדול. הצעיר הכין דו"ח מדעי מלא ומפורט על כל הריאקציות הכימיות שגרמו לשריפה. דבר אחד בלבד היה חסר בדו"ח, האם היתה זאת תאונה או הצתה זדונית. זאת השאלה הגורלית בדיון בשאלות בריאת העולם. תורת ההתפתחות על ממדיה השונים יכולה להיות נכונה, כולה, או כפי שאני חושד, חלקית בלבד, אולם השאלה המכרעת איננה נוגעת למנגנונים הפועלים, אלא לתהליך כולו. על קיומם של מוטציות, מאבק להישרדות, סלקציה טבעית, וכו' אין אנו מתווכחים. אולם, האם המעבר מהמולקולות הראשונות למגוון העצום של חיים שהטבע פורס לפנינו ועד לאדם, היה מקרי, או שמא מאחוריו מסתתרת יד מכוונת? לגבי

תחום אחר, אמר אלברט איינשטיין שהקב"ה אינו משחק קוביות. האמנם? נדמה לפעמים, שהוא אמנם משחק בקוביות, אך הוא "מרמה", כי הקוביות שלו מוטות. ואולי מעבר למקרים, שהסתברותם שואף לאפס, ולמשתפי הפעולה הדרוויניאניים שלו, התורשה והמוות, נשמעת דברו של מי "שְׁאָמַר וְהָיָה הָעוֹלָם".

בריאה ומשמעות

האם הכל תוצאה של מקרה, או אמנם קיימת יד מכוונת? לשאלה הזאת יש השלכות קיומיות חשובות. הראייה מנסח זאת "והעיקר היא הידיעה העולה" – ממעשה בראשית – "לדעת ה' וחיי המוסר האמיתי". רעיון דומה הועלה על ידי עמנואל לוינס במאמרו על הגותו של רוזנצווייג בספרו 'חרות קשה'. לוינס העמיד זה מול זה את הדגשת רעיון הבריאה מול גישתו של היידגר, מורו הגדול ולדעתו המתועב, תיעוב שהוכיח בקשריו עם הנאציזם. היידגר דיבר על כך שהאדם 'זרוק' בעולם, עמדה שהשפיעה על ההגות האקזיסטנציאליסטית. האמונה בבריאת העולם ויצירת האדם, מבטאת את העמדה המנוגדת. אין האדם 'זרוק'. ואם האדם אינו זרוק, אוסיף, יש חובות מוסריות, ויש אף סיכוי למצוא משמעות בחיים.